

A KATONAI ORVOSLÁS A RÓMAI BIRODALOMBAN

Szerzők:

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Fejes Csenge
Károli Gáspár Református Egyetem

Első szerző e-mail címe:
sakinew@hotmail.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Fejes Zsolt (PH.D.)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A Római Birodalom az első volt az antik birodalmak sorában, amely felismerte, hogy a harci sérültek egészségügyi ellátására kiemelt hangsúlyt kell fektetni, hiszen enélkül Róma képtelen a hódító háborúk sikeres megvívására és a megszerzett területek megtartására. Augustus császár volt az első római uralkodó, aki megteremtette a katonaegészségügy szervezeti kereteit, a katonaeorvosi kart és a tábori kórházak rendszerét. Tanulmányunk során ennek történetét tekintjük át, illetve megvizsgáljuk az antik világ legkorszerűbb egészségügyi intézményének, a tábori katonai kórházak (valetudinárium) kialakulásának, fejlődésének lépéseit is.

Kulcsszavak: Római Birodalom, ókor, katonai orvoslás, harci sérültek, tábori katonai kórház (valetudinárium), betegellátás

Diszciplínák: történelem, hadtudomány, orvostudomány

Abstract

The Roman Empire was the first of the ancient empires which recognized that the medical care of battlefield injuries required major emphasis, because otherwise the roman conquest could not be successful and also the empire could not keep its conquered lands. Augustus was the first roman emperor who created the structural frames of the military medicine, including the system of military medical troops and the field hospitals. In our study we summarize the history of the above mentioned and we also examine the development of the most up-to-date medical institution of the ancient world, the field hospital (valetudinarium).

Keywords: Roman Empire, antiquity, military medicine, battlefield injuries, field hospital (valetudinarium), patient care

Disciplines: history, military science, medicine

Mihók Sándor és Fejes Csenge (2020): A katonai orvoslás a Római Birodalomban. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/2. szám. 43-57. doi: 10.35404/LH.2020.2.43

Az antik birodalmak közül Róma volt az, amely létre tudott hozni egy hosszú életű és jól működő birodalmat, amely korokon és személyeken átívelve meghatározó hatalom maradt a Földközi-tenger partvidékén, mintegy beltengerré változtatva azt. Róma helyzeti előnye egyrészt annak volt köszönhető, hogy nem – kizárólag – egy meghatározó személytől függött a birodalom sorsa, másrészt pedig megfelelő létszámú, kiképzettségű és felszereltségű hadsereg, valamint kellő idő állt rendelkezésre, hogy megalapozza és kiépítse azt az infrastruktúrát és rendszert, amellyel új szintre emelhetette a birodalomépítést (Horti, 2015).

Történelmi tény, hogy a Római Birodalom évszázadokig tartó fennmaradását és fejlődését a kiválóan szervezett haderejének köszönhette. A római légiók azonban nemcsak a hadművészetben és a haditechnikában jártak élen, hanem a harctéri sérültek ellátásában is. Mivel a katona már akkor is költséges volt az állam számára – így azzal, hogy mihamarabb hadra fogható állapotba kerüljön a sérült – kiemelt hangsúlyt fektettek az ellátásra, az ápolásra és a rehabilitációra.

A kor hadvezérei fontosnak tartották, hogy minden katona megtanulja az ön- és kölcsönös segítségnyújtás alapvető mozzanatait. Már ekkor oktatták, hogyan kell a sebből kihúzással vagy kimetszéssel a nyilat eltávolítani, illetve zsírral átitatott gyapjú vagy selyem kötszerrel nyomókötetést készíteni vérzéscsillapítás céljából (Pápai, 2013). Azonban ez az eljárás nem volt eléggé hatékony, mivel több katona halt meg sebeinek hiányos gyógykezelése folytán, mint ahányan a harcban estek el. A császárság korában azonban a katonaegészségügy

rohamos fejlődésnek indult. A sérült, beteg katonák számára tábori kórházat („valetudinarium”) rendeztek be és még a hadviselésben nélkülözhetetlen lovak is „kórházi” ellátásban („veterinarium”) részesültek. Egyes korabeli írók nem is igazán örvendtek ennek a haladásnak, mivel attól féltek, hogy a kórházi kezelés „a katonák elpuhulásához” fog vezetni (Pecz, 1902-1904).

Azonban a légiók kiszolgálását végző fegyvertelen rabszolgaömegek sérültjeivel és betegeivel és azok sorsával a rómaiak egyáltalán nem foglalkoztak és ezt teljesen természetesnek is tartották. Az ókorban kialakult gyakorlatnak megfelelően a görög és a római kimutatásokban ugyanis a rabszolgák és – a velük egy kategóriába sorolt – igásállatok nem szám szerint szerepeltek, hanem általában csak jelzővel utaltak a bekövetkezett veszteségre (például: „rengeteg” – Tóth, 1974). Ez a felfogás csak mai szemmel tűnik embertelennek.

A „római lélek” ismerői, Horatius és Vergilius is azt vallotta, hogy a római népet a gyakorlati élet kérdései és feladatai érdekelték mindenkor. Alapvetően nem a szépet, hanem a hasznosat keresték és az élet eszményi vonásaiért sohasem rajongtak túlságosan. A költők szerint – némi túlzással – a rómaiak világra szóló nagy elhatározásai és tettei is legtöbbször az önzésből fakadtak. Róma hivatása ugyanis az, hogy hatalommal uralkodjék a népeken (Holczhammer, 1901).

Jelen tanulmányunkban vázlatosan áttekintjük, hogy a „világuralomra” törő Rómában hogyan alakult ki az orvoslás és a katonaorvoslás továbbá az ókori egészségügy egyik legnagyobb jelentőségű intézménye, a tábori katonai kórház, a valetudinarium.

Orvoslás a klasszikus Rómában, a katonai orvoslás kezdetei

Németh László írónknál – aki enciklopédikus tudású orvosként is maradandót alkotott – nagyon nehéz rövidebben összefoglalni a rómaiak orvosláshoz való különleges viszonyát. *Az Orvostörténet és szellemtudomány* című tanulmányában erről az alábbiakat írta:

„Külön latin orvostudományról, éppúgy, mint latin irodalomról vagy képzőművészetéről alig lehet beszélni. A régi rómaiak beérték a javasok füveivel, védőtárgyakkal és templomi áldozatokkal... Az orvos szemekben kenőcsökkel babráló ember volt, valami fürdőszolga féle, esetleg méregkeverő a római uraknak, akik mint Celsus, orvostudományi kompilátumokat készítettek, a gyógyításhoz még kevesebb közülük volt, mint a Georgicon-író Vergiliusnak a földműveléshez. A rómaiak szerettek fürödni, egészséges villákban laktak, melyekbe még a központi fűtést is bevezették; mint hadviselők, megbecsülték a sebészetet s mint szervezők, figyelmüket a közegészségügyre is kiterjesztették; de magát a tudományt a görögökre hagyták...”

(Németh, 1973, 546-566. o.)

A fenti idézet pontosságát alátámasztják azok a tények, melyek szerint a római orvoslás legjelentősebb mesterei – Thesszalosz, Aszklépiadész, Galénosz, Szóránosz – görögök származásúak voltak és a korabeli

orvostudomány központjainak is Alexandria, Athén, Antiokhia és Edessza tekinthető nem pedig Róma. Az orvostudomány nyelve ezért volt a görög és minden „latinósítási kísérlet” ellenére – az ókorban – mindvégig az maradt.

A tudományos orvoslást megeremtő görög orvosok megjelenését Rómában részint a dél-itáliai, szicíliai gyarmatvárosok elfoglalása, részint pedig Hellász Kr. e. 2. századi meghódítása eredményezte. A görög eredetű gyógyító kultuszok azonban már korábban is ismertek voltak Itáliában. Az Aszklépiosz-Apollón kultusz római térhódításának kezdetét – amelyről Ovidius is megemlékezik – Kr. e. 280-ra teszi a hagyomány, azonban nem kizárható az sem, hogy előzményei már a Kr. e. 5-4. században megjelentek.

A görög orvosok megjelenésének első írásos bizonyítékát a Plinius által „ősregi szerző”-nek, „vetustissimus auctor”-nak nevezett Cassius Hemina szolgáltatta (Kr. e. 2. sz.). Cassiustól származik – a későbbiekben több szerző által átvett – Arkhagatosz-történet, amelyből egy tehetséges görög orvos felemelkedését és bukását ismerhetjük meg. Arkhagatosz, Lüszaniasz fia Kr. e. 219-ben érkezett Rómába, ahol tabernát, boltot – mai fogalmaink szerint: orvosi rendelőt – nyitott. Azonban a „véres kezelési eljárások miatt” először a hóhér (carnifex) gúnynevet kapta, majd a felháborodott polgárok nemes egyszerűséggel kiebrudalták a városból. A rómaiak görög orvosokkal kapcsolatos ellenszenv Arkhagatoszsal kezdődött és hosszú évtizedekig sem csillapodott. A fennmaradt források is arról tanúskodnak, hogy ez az ellenszenv, sőt gyűlölet (!) még a legnagyobb írók és államférfiak tisztánlátását is elhomályosította.

Marcus Portius Cato cenzorként, a görög orvosoknak az emberek élete ellen szervezett összeesküvési elméletével keserítette meg a gyógyítók beilleszkedését, Plinius pedig – aki egyébként jártas volt a medicinában – több írásában rendkívül mély megvetéssel nyilatkozott az orvosokról.

Plinius szerint (Magyar, 2010, 42-44. o.):

„Nincs nagyobb csapás, mint az orvostudomány.”

„Az orvoslás a tudomány rémítő kiárúsítása.”

„Mi lehet az orvoslásnál mérgezőbb, s mi lehet ártalmasabb a végrendeletek tekintetében?”

„Aki ezek között jól jártatja a száját, az nyilvánvalóan rögtön élet és halál urának képzele magát.”

Még Cicero is csak jóindulatú lenézéssel tudott írni az orvosokról. Az orvosok munkáját továbbá az is megnehezítette, hogy Rómának tulajdonképpen sohasem volt központilag irányított egészségügye. Az egészségüggyel kapcsolatos kérdéseket a római jog a magánjog felől közelítette meg, a mai értelemben vett közegészségügyi intézkedések pedig a higiéné védelmében, vagy a közmunkák (építkezés, csatornázás), illetve a járványok „melléktermékeként” születtek.

A római szemlélet ráadásul nem a betegellátást, hanem az egészségesek védelmét részesítette előnyben: az állam a „civil

szférában” ezért nem is alkalmazott orvost vagy egyéb egészségügyi személyzetet (Magyar, 2010). A római orvosok a kezdetekben társadalmi állásuk szerint: szabad emberek, rabszolgák, vagy felszabadítottak voltak. Alapvetően csak a gazdagok kiváltsága volt az orvosi ellátás igénybevétele, a közemberek számára az nem volt általános.

Róma annak ellenére, hogy hódító államként folyamatosan hadat viselt, a kezdetekben kevés figyelmet fordított a katonai egészségügyre, elégségesnek tartották, hogy a gyógyítással a hadseregben a rabszolga státuszú és szerény tudású „servi medici” foglalkozzon. Ez ésszerű döntés volt, mivel egészen addig, amíg a rómaiak városuk közelében harcoltak, a sebesülteknek Rómába való szállítása nem okozott gondot, sőt Róma lakossága vetélkedett a sebesült harcosok ápolásában. De később, amikor egyre távolabb kellett hadat viselni, a hadvezéreknek kellett a sebesültek ellátásáról gondoskodni, főleg akkor, ha azok elszállítása nem volt megoldható. Ha a sereg elvonult, a visszamaradt sebesültek védelmére katonákat hagytak hátra, akik orvos hiányában ápozták, gondozták és magánszálláson helyezték el őket. A rómaiak ugyanis gyávaságnak tartották a sebesültek magukra hagyását.

Arra nézve, hogy a csapatoknak a korai köztársaság idején képzett orvosai és tábori egészségügyi intézetei lettek volna, nem találunk megbízható történelmi adatokat (Pastinszky és Rácz, 1952).

A 2. pun háborútól (Kr. e. 218—201) kezdve a sebesültek kihordását már a könnyű gyalogosokra (velites) bízták, akiknek egyébként harci feladatuk az volt, hogy az arcvonal előtt elsőként ütközzenek meg az

ellenséggel, majd a harcrend szárnyaira, illetőleg a harcrend mögé húzódnak vissza. A csapatokhoz ebben az időben már képzettebb „katonai” orvosokat is beoszthattak (Bernát, 1967).

Mérföldkőnek tekinthető, hogy az ókor egyik leghíresebb görög orvosa, a prusai Aszklépiadész Kr. e. 91-ben megnyithatta a rendelőjét a világ akkori fővárosában. Ettől kezdve Róma már nem maradt képzett orvosok nélkül. Ez nemcsak annak volt köszönhető, hogy Róma végre elfogadta és átvette a fejlett görög orvostant, hanem annak is, hogy gyökeresen megváltozott az orvosi hivatás társadalmi megbecsülése. Caesar ugyanis Kr. e. 46-ban a római polgár jogállását biztosította mindenkinek, aki orvosi gyakorlatot folytatott.

Ezzel a döntéssel párhuzamosan az orvoslás évszázadokon át tartó intézménye, a honorárium is szabályozásra került. A honorárium ugyanis kezdetben, amikor még bárki tetszése szerint orvoskodhatott, nagyon csekély volt. Később azonban egyre több lett. Mivel a gyógyítást ars liberálisnak, vagyis „szabad művészet”-nek tekintették, a római jog értelmében az orvosok nem követelhetek munkájukért fizetséget. Ennek a tarthatatlan állapotnak, amely az orvost teljesen kiszolgáltatta a beteg gavallériájának, egy császári rendelkezés vetett véget. Ez szabályozta az orvosi honorárium kérdését, így azt is, hogy az orvos a maga követelésének szükség esetén különleges bírósági eljárás útján szerezhetett érvényt (Schultheisz és Tardy, 1964).

Katonai orvoslás a császárkorban

Az első és második triumvirátus, valamint a császárság első időszakában már említést

tesznek képzett orvosokról, akik követik a csapatot, ápolják a betegeket és sebesülteket. Ezek többnyire Aszklépiadész iskolájából kikerült görög katonaeorvosok voltak, akiket szakmai tudásuk miatt már széles körben elismertek. Plutarchosz beszámolója szerint Ceasar Kr. e. 48-ban a Pharsalus és a Dyrachium melletti csatája után már szervezeten gondoskodtak a sebesültek és a betegek ellátásáról. Ezek a katonaeorvosok a *medici ordinarius legionum*-ek voltak, akik a betegellátást a csatatér közelében felállított orvosi sátrakban végezték (Prioreshi, 2001).

A katonaeorvosi szolgálat és ellátás megszervezésének kezdete azonban Augustus korához (Kr. e. 27-14) köthető. A princeps újításának köszönhetően – jölehet a Pax Augusta (augustusi béke) programját hirdette meg – ekkortól már minden fegyvernemhez tartoztak orvosok, akiket a testőrgárda esetében 500, a harci és rendfenntartó alakulatoknál 1000 ember ellátására köteleztek. A katonaeorvosok (*militis medici*) kiképzése hasonló volt a többi hivatásos orvoséhoz, szolgálatuk letelte után (16-26 év) városi orvosként praktizálhattak tovább. Mivel a császár létfontosságúnak tartotta a katonaeorvoslás személyi és tárgy feltételeinek biztosítását, ezért hozta létre az ókor első katonai egészségügyi szolgálatát, amelynek szervezettsége még a mai kor számára is számos tanulsággal szolgál.

Vespasianus császár folytatva elődje munkásságát, a hadseregben szolgáló mintegy 800 orvost az „*immunes*” kategóriába sorolta, ami azt jelentette, hogy mentességet kaptak a harcban való részvétel és a nehéz fizikai munka alól. A hadseregben szolgáló orvosok és az egészségügyi személyzet – ahogyan a

többi katona is – különböző beosztásokban és az azokhoz igazodó rendfokozatban teljesítették szolgálatukat. A katonáorvosok és az egészségügyi személyzet munkája rendkívül embert próbáló volt, különösen akkor, ha a háború távoli, barbár vidéken folyt, ilyenkor gyakran alkalmaztak rabszolga, idegen vagy felszabadított státusú orvosokat (servi, liberti, peregrini). Munkájuk zömét a sebészeti ellátások tették ki, ehhez megfelelő felszerelésekkel is rendelkeztek (Hoffmann és T. Horváth, 2019). Traianus oszlopa pedig a sebesültek ellátására szolgáló kötözőhelye ábrázoló dombormű részletet is tartalmaz (1. ábra).

1. ábra: Római kötözőhely a dák háborúban (Traianus oszlopa) (Campbell, 2019).

Összegezve: a köztársaság korának „katonai orvoslásáról” szinte alig rendelkezőnk megbízható forrásokkal. A császárkor katonai orvoslásról az alábbi források tudósítanak: Aurelianus császár egyik katonai epistolája, Modestinus jogi írásai és a Justinianus császár kódexében található két azonos tárgyú incidentális törvényi rendelkezés. További kútfő Vegetius egy megjegyzése a háborúban megsebesültek, illetve megbetegedettek orvosi

kezeléséről és annak költségeiről, továbbá Galenus utalása arra a körülményre, hogy a germán háborúban kedvező alkalmat nyílik az orvosoknak a bonctan tanulmányozására.

Modestinus – akit az utókor „az öt remekjogász” egyikeként ismer – a Kr. u. 3. század első felében írt művében, arról értekezik, hogy a Rómából távollevők bizonyos adó és egyéb terhek alól fel vannak mentve, így többek közt a katonáorvosok „medici militum” is és így nem szabad, hogy e tevékenységük folytán bármilyen anyagi kár érje őket (Corpus Juris Civilis Digestorum Lib. IV. Tit. 6. Leg. 33.).

Justinianus kelet-római császár a „Corpus Juris Civilis”-ében (Lib. X. Tit. 52.), melyet a Kr. u. 6. században függesztettek ki, egész törvénycikk sorozat foglalkozik a katonáorvosokkal: „De professoribus et medicis”. Az első törvénycikk szerint a légio orvosa (medicus legionis) szolgálati ideje alatt minden polgári kötelezettség alól fel van mentve. Vegetius a „Epitoma rei militaris” című művében, melyet a Kr. u. 4. század felé írt, külön fejezetet (Lib. III. cap. 2.) szentel a hadsereg egészségügyi rendezésének, de inkább csak úgy mellékesen, semmint közvetlenül emlékezik meg arról, hogy a beteg katonákat orvosilag kezelik (arte medicorum). „A katonák ne tartózkodjanak huzamosabb ideig tömegesen egy helyiségben, mert a levegő elromlik és veszélyes betegségek támadhatnak. Ne állodgáljanak árnyéktalan, kopár magaslatokon, nyáron ne maradjanak sátor nélkül. Mindig rendelkezzenek elegendő tüzelővel és kellő ruházattal. A rossz víz olyan, mint a méreg, betegséget okoz. Hadviselt férfiak meggyőződése szerint a napi edzés jobban szolgálja az egészséget mint az

orvosok.“ Ugyanebben a művében a táborparancsnok kötelmeit felsorolva, megállapítja, hogy ennek a parancsadási joga kiterjed a beteg katonákra és azok orvosaira is, nemkülönben az idevonatkozó költségek szabályozására (Lib. II. cap. 10.).

A római katonai tábor

A tábori katonai kórház bemutatása előtt szükségesnek tartjuk röviden bemutatni az annak „otthont adó” római katonai tábor. Augustus alatt a hadsereg szervezetébe vált, a légiók egyre több időt töltöttek a határvidéken, illetve a kijelölt provincia ugyanazon részén. Idővel ezek a korábbi „téli szállások” állandó jellegű bázisokká (castra stativa) alakultak.

Az épületek zsúpfedelét cseréptető váltotta fel, a palánkkerítés helyére pedig kőfalakat húztak. A fáról a kőre való áttérés általában több lépcsőben történt. Az építkezés sebességét nagyban befolyásolta a meglévő faépületek állapota, illetve az is, hogy az adott vidéken milyen mennyiségben állt rendelkezésre a kőművesmunkához szükséges nyersanyag.

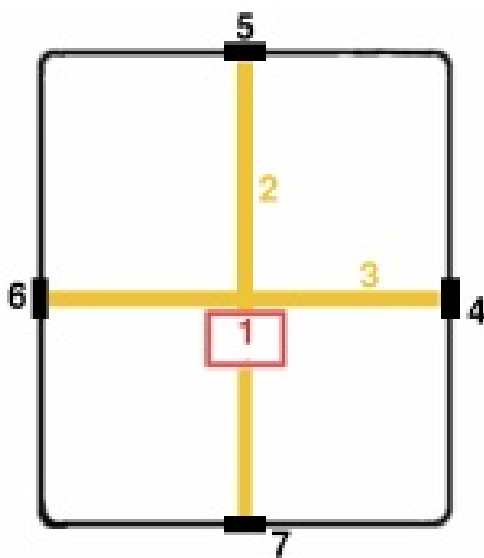
Az Augustus császár idején létesített katonai táboroknál a később létesített légiós erődök már jóval nagyobb méretűek voltak, kiterjedésük akár több hektárnyi is lehetett. Kis számban ugyan, de léteztek még ennél nagyobb, akár két, vagy több légió befogadására is alkalmas (20-25 hektár alapterületű) létesítmények is.

A táborok, erődök helyszínének megválasztásakor a jó védhetőség ritkán szerepelt elsődleges szempontként. Sokkal fontosabb volt, hogy a támaszpontok szárazon és vízen

egyenként jól megközelíthetőek legyenek, ezért is épült nagy részük hajózható folyók szomszédságában.

Az összes légiós tábor és nagyerődöt a korábbi menettáborokra jellemző klasszikus kártyalap – téglalap, lekerekített sarkokkal – alakúra tervezték. A tábort sánc és árok vette körül, a kapuk is védelemre voltak berendezve, gyakran toronnyal megerősítve. A szemben lévő kapukat a „via principalis” és a „via praetoria” utak kötötték össze. A két főút kereszteződésénél állt a fővezér sátra (később kőépület), a „praetorium” és a tábor szentélye a „sacellum”. A szentély két oldalán a légió tisztjei (tribuni, legati) kerültek elhelyezésre (Varga, 2014 – lásd: 2. ábra).

2. ábra: a római légiós tábor szerkezete (Varga, 2014). A számok jelentése: 1. praetorium, 2. via praetoria, 3. via principalis, 4-7. kapuk

A katonai tábor a parancsnok („praefectus castrorum”) irányította. „... Az ő feladata volt a tábor helyének megállapítása, a sánc és az árok felbecsülése. Az ő gondjaira voltak bízva a katonák sátrai, illetve barakkjai és az összes felszerelés. Az ő hatáskörébe tartoztak a sátorközösség gyengélkedői, valamint a kezelőorvosok és kezelési költségek. Gondoskodott arról, hogy mindig legyenek kéznél társzerek, teherhúzó lovak; hasonlóképpen szerszámok, melyekkel a farönköt fűrészelik és hasítják, melyekkel árkot ásnak, a sáncot és vízvezetékét egybeszerkesztik; azután, hogy legyenek kéznél faanyagok, szalmafelésések és faltörő kosok, ’vadszamarak’, nyíllövő- és egyéb fajta hajítógépek. A táborpraefectust hosszú és kipróbált katonáskodás után, mint az összes között a legtapasztaltabbat szemelték ki, hogy helyes utasításokat adjon másoknak arra, amit ő maga megelégedésére látott el” (Kakóczki, 2012, 71. o.). Feladatai ellátását külön hivatal segítette, amelyhez a táborban elszállásolt legió(k) állományából kapott katonákat. A legión belül rangban közvetlenül a két szenátori rendű tiszt, a légio parancsnok („legatus legionis”) és a légio parancsnok-helyettes („tribunus laticlavus”) után következett, távollétük esetén ő volt a parancsnok (Anon, 2020).

A katonai kórházat – a táborparancsnok utasítása alapján, a táborépítési szabályzat rendelkezéseit is figyelembe véve – általában a parancsnoki épület közelében, de az élelmiszerraktártól („horrea”), katonai barakkoktól, a javító és karbantartó műhelyektől („fabricae”) továbbá a „lókórháztól” legalább 30 gradus (kb. 21 méter) távolságra helyezték el. Ezzel azt kívánták biztosítani, hogy az ott

elhelyezett katonák viszonylagos nyugalomban és csendben lábadozzanak (Baker, 2020).

A katonai kórház

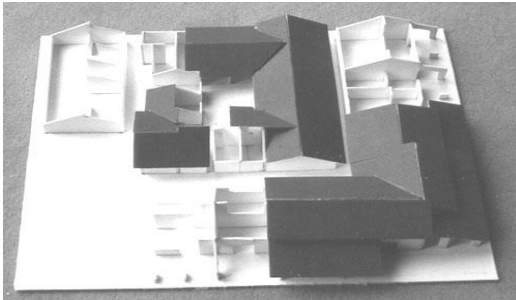
Az első katonai kórházat a rómaiak Kr. u. 14-ben építették a Haltern melletti Avisóban. Az avisói tábor katonai kórháza mellett Németországban a Xanten melletti Veterában is épült két kórház (Kr. u. 54, illetve 70 előtt), valamint az akkor Bonnának nevezett mai Bonnban is volt (Kr. u. 180 körül) légiókórház (Svéd, 2007).

Magyarországon a budai ásatások során több katonaorvos síremlékét tárták fel, valamint a betegségükből felgyógyult betegek fogadalmi emléktáblái is fennmaradtak. A régészeti feltárások során előkerültek a II. segédlégió („legio II adiutrix”) katonai kórházának emlékei is a mai III. kerületi Miklós utca környékén. A Kr. u 1-2. század fordulójára tehető legjelentősebb régészeti emlék Tiberius Martius, a légio tábori orvosa („medicus castrensis”) által állított oltárkö, valamint a „valetudinarium” szót egyértelműen tartalmazó fogadalmi tábla (Ágoston, 2013).

A légio katonai táborában épített valetudinariumban 200 embert lehetett elhelyezni (3. ábra). Több légio együtt táborozásakor közös katonai kórházat építettek, amely akár 500 fő ellátására is alkalmas volt. A továbbiakban áttekintjük a katonai kórház felépítését. Előzetesen azonban tisztáznunk kell, hogy a katonai kórházakról alapvetően a régészeti leletek alapján rendelkezünk ismeretekkel, amely alapján megállapítható, hogy bár méretük nem volt azonos, azonban felé-

pítésük bizonyos szakmai szabvány alapján történt (4. ábra). Például az aquincumi katonai kórház alapterülete 72 X 68 m volt – Póczy, 1980).

3. ábra: Kr. u. 1. század végi novaesumi valetudinarium makettje (Birkenheuer, 2019)

4. ábra: A novaesumi valetudinarium rekonstrukciója (Traxler, 2018)

A katonai kórház bejárata egy – nagyméretű ablakok által megvilágított – hatalmas hallba vezetett. Az épületet különböző osztályokra osztották, a hall melletti teremben a műtő, emellett pedig a kötszerek tárolására alkalmas szoba kapott helyet, ahol az eszközök sterilizációját is végezték. A kórház keleti oldalán a konyhát és a kamrát, míg a nyugati részén a fürdőket, az öltözőket és az illemhelyet helyezték el.

A különböző egységeket – a zaj csökkentése, valamint a fertőzések megakadályozása végett – folyosók választották el, az elrendezés pedig lehetőséget biztosított a személyzet számára, hogy egyes betegeket elkülönítsenek a többiektől. Helyet kapott még a kórházban egy vizsgáló szoba, valamint egy halottasház is.

A katonai kórházak világos, kiváló fűtéssel rendelkező továbbá könnyen szellőztethető egészségügyi intézmények voltak (5. ábra, Anon., 2018).

5. ábra: A római katonai kórház központi folyosója (rekonstrukció) (Anon., 1981)

A tábori katonai kórház személyi állománya

A katonai kórházban a táborparancsnok utasításait a tábori orvos és az egészségügyi személyzet köteles volt végrehajtani.

Az egészségügyi alkalmazottak valamennyien szakkiképzésben részesültek és különböző speciális kategóriába sorolták őket. Például létrehozták a tábori orvos („medicus castrorum”), a sebész („medici”), a kötöző

(„capsarii”), a kötöző-gyakornok („dis centes capsariorum”), az orvos-segéd („qui aegris praesto sunt”) és az orvos-írnok („librarius”) beosztásokat is. A tisztii rendfokozatú kórházgondnok („optio valetudinarii”) a betegek ételmezéséért és a kórház anyagi ellátásáért volt felelős (Davies, dátum nélk.).

Az orvosok különböző területekre szakosodtak, mint például a belgyógyászat, szemészet, urológia vagy a sebészet, ám a katonai kórházakban értelemszerűen az utóbbiak voltak a legértékesebbek. A sebészeket szakképzett katonának vették körül, akik asszisztálni tudtak az egyes beavatkozásoknál. Minden légióban volt egy külön szervezett egység, az un. „capsarii”, amelynek tagjai bár katonai ruházatot viseltek, az volt a fő feladatuk, hogy elsőként kezdjék a meg a sebesültek ellátását (Anon., 2018).

A szakirodalom betegszállítóként („deputati”) jelöli azokat a nem fegyveres katonákat, akik kb. 200 láb távolságra tartózkodtak a harcoló társaiktól és fő feladatuk a sérültek – lovakra erősített „hordályakon” történő – gyors és szakszerű elszállítása volt a harcterről. Érdekesség, hogy vizesflaskáikból frissítették bajtársaikat és minden megmentett katona után szerény „pénzjutalomban” részesültek (Kin, dátum nélk.). Később azonban megtiltották az orvosoknak és a személyzetnek, hogy a sérültektől és a betegektől pénzt fogadjanak el. Ezzel azt próbálták elérni, hogy mindenki azonos ellátásban részesüljön (Ismo, 2020).

A római katonai orvoslás vívmányai

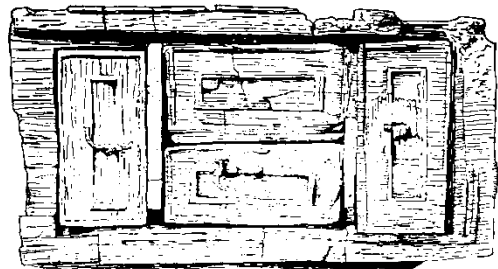
A korabeli sebészeti ismereteket a Kr. u. 1. században élt Aulus Cornelius Celsus – egykori tábori orvos – a „De Medicina” című

értekezése foglalta össze. Az elméleti tudáson kívül a gyakorlatra is részletesen kitérő munka az egyetlen olyan teljes orvosi szöveg, amely túlélte az elmúlt évszázadok viszontagságait.

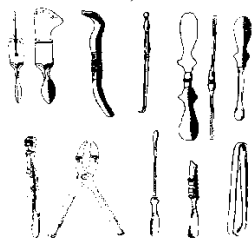
A rómaiak vallása nem tiltotta a boncolást, ezért az elhunyt gladiátorok és elítéltek holttesteinek felnyitása nagyban elősegítette az orvostudomány fejlődését. Az ókori népek közül a rómaiak rendelkeztek a legátfogóbb tudással az emberi testről és annak működéséről (a keringési rendszerek feltérképezése például nagyban hozzájárult a római harctéri sebészet sikerességéhez.) Mindezen tudás azonban haszontalan lett volna az egyik legfontosabb római orvosi újítás, az érszorító nélkül, amelynek segítségével lehetővé vált a vérzés megállítása, valamint a kialakuló sokk elkerülése (Anon., 2018).

A római orvosok további eszközök kifejlesztésében is élen jártak, a szakemberek munkáját többnyire cserélhető pengéjű szikék, különböző gyűrűk és csipeszek segítették (6. és 7. ábra).

6. ábra: Fából készült „orvosi doboz” (7-8 cm hosszú, 5 cm széles és 2 cm mély – Künzsl és tsai, 1986)

7. ábra: Római sebészeti eszközök a Kr. u. 200 környékén (Gabriel, 2012)

Ezek az eszközök olyan kifinomultak voltak, mint bármely fejlett, 18. századi nyugat-európai orvosi rendelő orvosi eszközei. A birodalom összeomlását követően ezek az eszközök hosszú évszázadokra eltűntek az orvosi gyakorlatból.

A magas szintű tudás és a korszerű eszközök birtokában a római katonáorvosok az amputálást is igen magas színvonalon művelték, ami életet mentett meg. Celsus volt az első szakember, aki kimondta, hogy a még élő szöveteknél kell eltávolítani a kívánt testrészt, s a csontot reszelővel kell simára csiszolni. Archigenes katonáorvos pedig – aki több műtéti eljárást is megújított és feltalálta a kézi fogfűrőt is – felfedezte, hogy a főbb ereket a beavatkozás során el kell kötni.

A római orvosok a fájdalmas műtétek előtt és közben érzéstelenítés céljából, mákból és – szkopolamint tartalmazó – beléndekből készült krémeket alkalmaztak. A Kr. u. 1. században élt idősebb Plinius „Naturalis Historae” című művében a sebészeti beavatkozásoknál a fehér mandragórát ajánlotta, amelynek hatóanyagai (hioszcin, atropin) a mai korszerű gyógyszerekben is megtalálhatóak.

Ha az orvosnak sikerült megmenteni a katonák életét, a következő feladat a fertőzések

megelőzése volt. A rómaiak viszonylag magas „túlélési” aránnyal dolgoztak, ugyanis azoknak a katonáknak a 70 %-a (!), akik eljutottak a kórházba, egy bizonyos idő után gyógyultan távozhattak onnan. Megjegyzést érdemel az a tény, hogy még a 19. század közepén is csupán 50 % volt a műtéten átesettek túlélési esélye, ez a szám csupán az antiszepepszis 1867-es bevezetése után csökkent láthatóan. Celsus alapművében egy egész fejezetet szentelt a fertőzéseknek, s ő volt az első szakember, aki leírta a tüneteket.

A római sebésznél megszokott módszer volt a sebészeti eszközök forró vízzel való fertőtlenítése és tisztítása (valamint egyes felszerelések első használat utáni kidobása), amit csak a 19. század végén fedezett fel újra Európa. A rómaiak által a sebek tisztítására szolgáló ecetes bor egyébként jóval hatékonyabb volt, mint a Joseph Lister 19. századi angol orvos által bevezetett karbolsav. A római sebészek által alkalmazott barbarum nevű erős fertőtlenítő vegyület az elemzések szerint rendkívül jó hatásfokkal tisztította a mély sebeket és csökkentette a fertőzések arányát.

A római sebtisztító gyakorlat jelentősen redukálta a tetanusz és az üszkösödés kialakulásának mértékét, akárcsak az egyiptomiaktól kölcsönzött korabeli sebkötözési eljárás, amely során a géz alá mézet tettek, amely a penicillin felfedezéséig a leghatékonyabb baktériumölőnek számított (Anon., 2018).

A katonák rehabilitációja, elbocsátás a katonai szolgálatból

A katonák rehabilitációja már jóval a katonai kórházak megjelenése előtti időkből vannak

forrásaink. Felső végtagprotézis alkalmazásáról azonban csak egyetlen feljegyzést ismerünk. Plinius (Kr. u. 23-79) egyik írásában bemutatja Marcus Sergiust, aki katonai pályafutása alatt, több mint hússzor sebesült meg. Amikor jobb kezét elvesztette, vasprotézist készítettek számára, és ennek segítségével a pajzsot ismét hordani tudta. Ily módon lehetővé vált, hogy a második pun háború több ütközetében – lényegében – csonkán is részt vegyen.

Továbbá a „gyógyászati segédeszköz” fogalma sem volt ismeretlen az ókori Rómában. Érdekesség, hogy a sérvkötőnek csak az anyaga (vas) különbözik a maitól (Schultheisz és Tardy, 1964).

A császárság idején azonban a katonák a rehabilitációt követően csak akkor térhettek vissza csapataikhoz, ha teljesen alkalmasak voltak a katonai szolgálatra. Ez a magyarázata annak, hogy művégtaggal harcoló legionáriusról a korabeli forrásokban nem találunk utalást.

Augustus idején a katona elbocsátása a hadseregből három féle módon történhetett. Rendes elbocsátással a szolgálati idő kitöltését követően „tisztos elbocsátás” („honesto missio”) jogcímen, fegyelmi úton való eltávolítással („ignominia missio”) és valamilyen egészségügyi okból, amely lényegében testi fogyatkozás volt („causaria missio”). Témánk szempontjából a causaria missio áttekintése indokolt, ezért azt az alábbiakban foglaljuk össze.

A leszerelést a tábori katonáorvosok szigorú – orvosszakmai – eljárási szabályok szerint végezték és a legionáriust csak azt követően bocsátották el causaria missióval, hogy ha a mindenre kiterjedő és alapos vizsgálat ki-

mondta: minden valószínűség szerint már soha nem épül fel annyira, hogy a jövőben alkalmas legyen újra szolgálatba állni (Golsworthy, 2004).

A római törvények, bár kifejezetten nem rendelkeztek a jogi eljárási rendről, elismerték a tábori katonáorvosok szakmai hatáskörét és döntésüket elfogadták az elbocsátó okirat, vagyis a katonai diploma („diploma militare”) kiadásánál (Israelowich, 2015). A katonai diploma két 13-14 x 10-12 cm-es, egyenlő nagyságú bronzból készült táblácskából állt, melyek hivatalosan rögzítették a leszereléskor megadott kiváltságokat, amelyek leggyakrabban a római polgárjog és a házasságkötés joga volt. Egyes töredékesen fennmaradt katonai diplomákból következtetni lehet a testi fogyatékoság tényére is, így azok az orvostörténet értékes forrásainak tekinthetők.

Összegzés

Az emberiség története a háborúk történetéhez kötődik, amelyek közvetlen hatást gyakoroltak az egészségügy technikai, szervezeti és elméleti fejlődésére. A különböző harci cselekmények a történelem során, mindig azt eredményezték, hogy az aktuális „béke” életben előforduló betegségektől, vagy sérülésektől mind minőségében, mind mennyiségében eltérő egészségkárosodások jöttek létre. A nagy tömegű, egy időben és egy helyen keletkező sérültek és betegek ellátása elsősorban a szervezési feladatokban támasztott – minden kor hadseregében szolgálatot teljesítő egészségügyi személyzettel szemben – eltérő követelményeket.

Így alakult ki a csak a katonáorvoslásra jellemző „osztályozás-ellátás-kiürítés” dialek-

tikája, azaz a „hármasszabály”. A hármasszabály szereplő feladatok mindig attól függttek és függnének a mai napig, hogy mennyi és milyen súlyosságú sérültek és betegek keletkeztek egy adott harci cselekményben.

Ez az oka annak is, hogy a katonaeorvoslás a nagy tömegű sérültek miatt elsősorban kiürítés centrikus, hisz a fő cél mindig is az volt – ma is az –, hogy a megsérült katonát mielőbb távolítsák el a harctérről, vagy a sérülés helyszínéről és minél előbb juttassák el a végleges ellátás helyszínére. Ennek a különböző korokban különböző akadályai voltak. A nehézségek megoldására kidolgozott eljárások mindig egy adott kor jellemző katonaeorvoslási doktrínáját jelentették (Svéd, 2007).

Augustus római császár az ókori birodalmak történetében elsőként hozta létre a katonaeorvosügy szervezeti kereteit, a katonaeorvosi kart és a tábori kórházat. A fegyveres erők főparancsnokaként felismerte, hogy a háborúban megsérült katonákról való egészségügyi gondoskodás nélkül Róma képtelen a hódító háborúk megvívására, a megszerzett területek megtartására. A római katonai kórház – figyelemmel személyi, technikai ellátottságára és az alkalmazott orvosi eljárások magas színvonalára – az antik világ legkorszerűbb egészségügyi intézményének tekinthető. A római katonai kórház szervezetsége a mai katonaeorvoslás számára is számos tanulsággal szolgálhat, még akkor is, ha tudjuk, hogy az ókorban a háborúban szerzett sérültellátási tapasztalatok vitték előre az orvostudományt, míg napjainkban a békeidőszakban alkalmazott ismereteket alkalmazzuk a háborús beteg- és sérültellátásban (Záborszky, 2010).

Azonban megdöbbenő az az adat, mely szerint a kegyetlen csatákat túlélő, leszerelt római veteránok a hadsereg magas szintű egészségügyi ellátásnak (is) köszönhetően átlagosan öt évvel tovább éltek, mint „civil” polgártársaik (Gabriel, 2006).

Irodalom

- Anon. (1981): *Roman Military Hospital, The Institute of Archeology of the Academy of Science*. Letöltés: 2020.02.21. Web: http://www.marcomannia.cz/PAGES/Burg_valetudinarium_EN.html
- Anon. (2018): *Véres kötszer a csatamezőn - erre számíthatott a harcban megsérült római legionárius*. Letöltés: 2020.03.03. Web: <https://mult-kor.hu/veres-ktszer-a-csatamezon-erre-szamithatott-a-harcban-megserult-romai-legionarius-20180419?pIdx=3>
- Anon. (2020): *Praefectus castrorum*. Letöltés: 2020.02.03. Web: http://www.romaikor.hu/a_romai_hadugyek/romai_legionarius/katonai_rendfokozatok_es_tisztsegek/katonai_praefectus/cikk/praelectus_castrorum
- Ágoston I. (2013): *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődéstörténete*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Baker, P. (2020): *Archaeological Remains as a Source of Evidence for Roman Medicine*. Letöltés: 2020.05.12. Web: <https://kar.kent.ac.uk/20329/>
- Bernát I. (1967): Újabb régészeti adatok a római császárság katonai kórházairól. *Honvéddorvos*, 19(2), pp. 177-178.
- Birkenheuer, H. (2019): *Castrum Novaesium*. Letöltés: 2020.04.16. Web: <http://www.castrum-ovaesium.de/Veterinarium1.html>

- Campbell, D. B. (2019): Running the Valetudinarium: hospital staff in the Roman Army. *Ancient Warfare*, XIII(I), pp. 54-57.
- Davies, R. W., (s.a.): *Medicus Duplicarius*. Letöltés: 2020.03.03. Web: http://www.romaikor.hu/a_romai_hadugyek/romai_haditengereszlet/romai_tengereszek/cikk/medicus_duplicarius
- Gabriel, R. A. (2006): *The Ancient World (Soldiers' Lives Through History)*. Westport: Greenwood Press.
- Gabriel, R. A. (2012): *Man and Wound in the Ancient World - History of Military Medicine from Sumer to the Fall of Constantinople*. Washington D.C.: Potomac Books.
- Golsworthy, A. (2004): *A Római hadsereg története*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Hoffmann Z. és T. Horváth Á. (2019): Antik medicina és farmakológia. JATEPress, Szeged, pp. 185-186.
- Holczhammer, J. (1901): A clientela valószínű eredete, mivolta és fejlődése a római köztársaság korában. In: *A dunántúli evangélikus egyházkerületi lyceum, államilag segélyezett főgymnasium és bölcsészeti-theológiai főiskola értesítője az 1900/1901. évi tanévről*. Röttig Gusztáv Könyvnyomdája, Sopron.
- Horti, G. (2015): Közéleti és politikai viszonyok az antik világban. Birodalom-építés az antik világban. *Szegedi görög füzetek* 9., pp. 137-155.
- Ismo, S. (2020): *I medici dell'esercito romano*. Letöltés: 2020.07.15. Web: <https://ismo.it/i-medici-dellesercito-romano/>
- Israelowich, I. (2015): *Patients and Healers in the High Roman Empire*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Kakóczki, B. (2012): *Vegetius: Epitoma rei militaris – Az „Epitoma” hatása a középkori (had)tudományos irodalomra*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kin, L. M. (s.a.): *Military medicine through the ages*. Letöltés: 2020.03.05. Web: <https://www.mindef.gov.sg/web/portal/mindef/error/error404>
- Künzl, E., Hassel, F. J. és Künzl, S. (1986): *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*. Köln: Rheinland Verlag GmbH.
- Magyar L. A. (2010): Az orvostudomány története a görögöktől a reneszánszig - Orvostudomány a Római Birodalomban. In: *Az Orvostörténelem Századai*. Semmelweis Kiadó, Budapest. pp. 42-44.
- Németh, L. (1973): *Európai utas*. In: Budapest: Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. pp. 546-566.
- Pastinszky I. és Rác I. (1952): A római légiók egészségügyi ellátása különös tekintettel a magyarországi emlékekre. *Honvédtudomány*, 4(11), pp. 974-976.
- Pápai, T. (2013): *Az egészségügyi tiszték és altiszték katonai-egészségügyi ismeretei, kompetenciái, azok fejlesztésének lehetőségei*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Pecz V. (1902-1904): *Ókori Lexikon*. Franklin Társulat, Budapest.
- Póczy K. (1980): *Közművek a Római kori Magyarországon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Prioreschi, P. (2001): A History of Medicine. *Roman Medicine*, III(VII), p. 539.
- Schultheisz E. és Tardy L. (1964): Orvosok az antik Rómában. *Élet és Tudomány*, július-december, 19(35), pp. 1643-1646.

- Svéd L. (2007): Aktualitások és tények a katonáorvoslás történetéből. *Honvédtorvos*, LIX(3-4), p. 144.
- Tóth A. (1974): Katonaorvosok az ókorban. *Orvosi Hetilap*, 06, 115(24), p. 1413
- Traxler, S. (2018): „Die Rückkehr der Legion”: *Was von den Römern in Oberösterreich übrigblieb*. Letöltés: 2020.03.03. Web: <https://www.derstandard.at/story/200007816692/die-rueckkehr-der-legion-in-oberoesterreich-was-von-den-roemern>
- Varga A. (2014): *Ókori Róma*. Az ókori Róma világa.
- Záborszky Z. (2010): *Szemléletváltozás a hasi sérültek diagnosztikájában és terápiás megítélésében rendkívüli körülmények között és minősített helyzetben*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.